

شورای سیاست گذاری حوزه های علمیه خواهران

مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران

معاونت پژوهش

پایان نامه سطح ۳

عنوان:

شاخصه های انسان متعالی از منظر

قرآن کریم بر اساس اندیشه های قرآنی

علامه طباطبائی و آیت الله مصباح یزدی

استاد راهنما:

خانم زهرا کرمی فراهانی

نگارنده:

نسرين چگینی

۱۴۰۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سپاس خدای متعال را که به لطف خویش توفیق

کسب علم نصیب ما فرمود

و سلام و درود بر بهترین مخلوقات خدا محمد

و آل مطهر او (علیهم السلام)

تقديم بهيئتكاه مقدس

قطب عالم امكان

«بقية الله الاعظم»

ارواح العالمين له الفداء

وبانهایت سپاس

از همه اساتید بزرگوارى كه تعليم و تربيت دانش پژوهان را عمده دار هستند

به ویژه اساتید بزرگوارى كه در انجام اين نوشتار همت گماشتند

چکیده

قرآن کریم به عنوان کتاب سعادت بشر، مسیر صحیح تعالی و کمال انسانی را ترسیم کرده و شاخصه‌های انسان متعالی را نیز تبیین کرده است. دقت در مضمون آیات قرآن، به خصوص تاریخ زندگی اولیای الهی در این کتاب شریف، ابعاد مختلف و شاخصه‌های متعدد انسان متعالی را برای انسان روشن می‌سازد. این پایان نامه به بررسی شاخصه‌های انسان متعالی از منظر قرآن کریم بر اساس اندیشه‌های علامه طباطبائی و آیت‌الله مصباح یزدی پرداخته است. هدف اصلی این تحقیق، تبیین ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری انسان متعالی و نقش هر یک از این ابعاد در مسیر کمال و سعادت انسان است. روش این تحقیق توصیفی تحلیلی است و تکیه بر منابع کتابخانه‌ای دارد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ایمان به خدا، اعتقاد به قیامت، ایمان به انبیای الهی و ولایت اهل بیت از شاخصه‌های اصلی تعالی انسان در بعد اعتقادی هستند. در این نوشتار همچنین، ویژگی‌های اخلاقی انسان متعالی مورد بررسی قرار گرفت و نتایج آن حاکی از اهمیت تواضع، صبر، عفو و صداقت در زندگی انسان‌های متعالی است. در بعد رفتاری نتایج نشان داد که جهاد در راه خدا، اهتمام به عبادت، اقامه نماز و پرداخت زکات، امر به معروف و نهی از منکر و انفاق از ویژگی‌های بارز انسان متعالی هستند. در نهایت، این تحقیق به این نتیجه می‌رسد که انسان متعالی در تمامی ابعاد زندگی خود باید به اصول و ارزش‌های اسلامی پایبند باشد و با پیروی از سیره انبیای الهی و اهل بیت، به کمال و سعادت دست یابد. این نتایج می‌تواند راهگشای پژوهش‌های آینده در زمینه انسان‌شناسی اسلامی باشد.

کلید واژه: اندیشه انسان شناسانه آیت الله مصباح یزدی، اندیشه قرآنی علامه طباطبائی در شناخت انسان، انسان شناسی قرآنی، شاخصه‌های تعالی انسان.

Contents

فصل اول: کلیات تحقیق	۱
گفتار اول: طرح تحقیق	۳
گفتار دوم: مفهوم شناسی	۷
گفتار سوم: پیش نیازهای تحقیق	۱۴
فصل دوم: شاخصه‌های انسان متعالی در بُعد اعتقادی	۲۰
گفتار یکم: ایمان به خدا و توجه به توحید	۲۱
گفتار دوم: اعتقاد به قیامت (معادباوری) و یاد آن در زندگی	۲۵
گفتار سوم: ایمان به انبیای الهی (علیهم السلام) و تعالیم ایشان	۲۸
گفتار چهارم: اعتقاد به ولایت اهل بیت (علیهم السلام)	۳۰
گفتار پنجم: باور به امدادهای غیبی و اعتقاد به نصرت الهی	۳۴
گفتار ششم: ایمان به وعده‌های الهی	۴۰
جمع بندی فصل دوم	۴۴
فصل سوم: شاخصه‌های انسان متعالی در بُعد اخلاقی	۴۵
گفتار اول: تواضع و فروتنی	۴۶
گفتار دوم: صبر در برابر بلایا	۵۱
گفتار سوم: اعراض از امور بیهوده و بی‌ارزش (لغو)	۵۴
گفتار چهارم: عفو و بخشش	۵۷
گفتار پنجم: وفای به عهد و ادای امانت	۶۰

گفتار ششم: صدق و راستی	۶۳
گفتار هفتم: شکر نعمت	۶۶
گفتار هشتم: عفت و پاکدامنی	۶۸
جمع بندی فصل سوم	۷۲
فصل چهارم: شاخصه‌های انسان متعالی در بُعد رفتاری	۷۳
گفتار یکم: جهاد در راه خدا	۷۴
گفتار دوم: اهتمام به عبادت پروردگار	۷۸
گفتار سوم: اقامه نماز و پرداخت زکات	۸۳
گفتار چهارم: امر به معروف و نهی از منکر	۸۷
گفتار پنجم: انفاق	۹۲
گفتار ششم: درخواست‌های معنوی از خدای متعالی	۹۵
گفتار هفتم: اجتناب از طاغوت و مبارزه با آن	۱۰۱
جمع‌بندی فصل چهارم	۱۰۴
نتیجه‌گیری نهایی	۱۰۵
نوآوری	۱۰۵
پیشنهادهای	۱۰۶
فهرست منابع	۱۰۷

مقدمه

در ادیان الهی، هدف نهایی خلقت انسان، رشد و تعالی بر اساس استعدادهای نهفته در وجود اوست، که خداوند متعال به او عطا فرموده است. انبیای الهی و کلام وحی، همواره مسیر این تعالی را روشن ساخته و انسان را به سوی پیمودن آن دعوت کرده‌اند. قرآن کریم به عنوان یک راهنمای جامع و جاودان، علاوه بر ترسیم این مسیر، شاخصه‌های انسان متعالی را نیز تبیین نموده است. این مهم، ضرورت بررسی دقیق این موضوع بر اساس آیات قرآن کریم را بیش از پیش آشکار می‌سازد. در عصر حاضر، دو مفسر برجسته قرآن، علامه طباطبایی و آیت‌الله مصباح یزدی، عمر گرانبهای خود را وقف فهم و تفسیر آیات الهی کرده‌اند. تفسیر گرانسنگ المیزان و سلسله مباحث معارف قرآن، از جمله آثار ارزشمند ایشان هستند که به عنوان منابعی علمی و راهگشا در مباحث تفسیری، به ویژه در مسائل روز، مورد استفاده قرار می‌گیرند. با توجه به اهمیت این موضوع و آثار ارزشمند این دو عالم بزرگ، این پژوهش در نظر دارد با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم و دیدگاه‌های تفسیری علامه طباطبایی و آیت‌الله مصباح یزدی، شاخصه‌های انسان متعالی را در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و رفتاری مورد بررسی قرار دهد و نقش هر یک از این شاخصه‌ها را در مسیر کمال و سعادت انسان تبیین نماید.

محور اصلی که این نوشتار را از آثار مشابه متمایز ساخته است این است که تعالی انسان در قرآن کریم را بر اساس اندیشه‌های قرآنی علامه طباطبائی و آیت‌الله مصباح یزدی بررسی و تحقیق کرده است.

فصل اول:

کلیات تحقیق

﴿ما در هر اُمّتی رسولی برانگیختیم که: «خدای یکتا را پرستید؛ و از پرستش طاغوت اجتناب کنید﴾^۱

این آیه طرح کلی تمام انبیای الهی را روشن کرده است. طرح کلی و مشترک ایشان که در همه ادوار تاریخ، و در تمام مکان‌ها وجود داشته است، مبارزه با طاغوت زمان بوده است، به همین جهت در سفارش‌های اصلی خود، مردم را به اجتناب از طاغوت امر می‌کردند.

کلمه طاغوت در اصل مانند طغیان، مصدر و به معنای تجاوز از حد بدون حق بوده است، و اسم مصدر آن طغوی است، طاغوت عبارت است از هر متعدی و هر معبودی غیر از خداست، که هم در مفرد بکار می‌رود و هم در جمع، خدای تعالی نیز آن را هم در مفرد بکار برده است.^۲

عبارت: ﴿ما در هر اُمّتی رسولی برانگیختیم﴾ اشاره است به اینکه مساله بعثت رسول، امری است که اختصاص به امتی ندارد، بلکه سستی است که در تمامی مردم و همه اقوام جریان می‌یابد. و جمله ﴿خدای یکتا را پرستید؛ و از پرستش طاغوت اجتناب کنی﴾ به طوری که از سیاق بر می‌آید، بیان بعثت رسول است، و معنایش این است که حقیقت بعثت رسول جز این نیست که بندگان خدای را به عبادت خدا و اجتناب از طاغوت دعوت کند.^۳

ما معتقدیم که اسلام با سایر ادیان توحیدی، در کلیات و اصول اعتقادی یکسان هستند و اگر در این زمینه اختلافی مشاهده می‌شود، بر اثر تحریفی است که در برخی از ادیان الهی صورت گرفته است؛ بر اساس آیه فوق، اصلی کلی که ادیان الهی ترسیم کرده و انبیای الهی مأمور به اجرای آن هستند، اصل آزادی است. خداوند متعال مالک حقیقی انسان هاست و از این رو تدبیر تمام امور

۱. وَ لَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ؛ نحل (۱۶): ۳۶.

۲. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ج ۱ ص ۵۲۰.

۳. محمد حسین طباطبائی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۲، ص ۲۴۲.

۴. محمدتقی مصباح یزدی، پاسخ استاد به جوانان پرسشگر، چاپ نهم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴، ص ۶۷.

هستی اعم از امور فردی و اجتماعی به دست اوست، بر این است، حق چنین مالکی این است که از انسان بخواهد تنها بندگی او را بپذیرد و از پذیرفتن اسارت هر کسی که منافعی با ربوبیت خداست اجتناب کند؛ این اصل آزادی در اسلام است که زیربنای تمام ادیان الهی است؛ به تعبیر دیگر، پذیرفتنی نیست که ادعا کنیم اسلام را پذیرفته‌ایم، اما خود را از قید بندگی خداوند آزاد ساخته‌ایم، چون نه تنها این آزادی مطلق از نظرگاه دین محکوم است، بلکه عقل نیز آن را نمی‌پذیرد. اسلام و دین منادی آزادی است، اما آزادی و رهایی از پرستش و اطاعت غیر خدا و طاغوتها؛ نه رهایی از اطاعت خداوند. گرچه انسان مختار و آزاد آفریده شده، اما تشریعاً و قانوناً مکلف به پیروی خداوند است؛ یعنی، باید با اراده آزاد خود اطاعت خدا کند.^۱

«و کسانی که از عبادت طاغوت دوری کردند و به سوی خداوند بازگشتند، بشارت از آن آنهاست؛ پس بندگان مرا بشارت ده».^۲

در این آیه چند نکته مورد توجه است:

نخست اینکه تعبیر: «بندگان مرا بشارت ده» اشاره دارد که این صفت اختصاص به عموم مردم ندارد؛ بلکه تنها بندگان خاص الهی هستند که چنین صفتی را در وجود خود پرورش داده اند تا از عبادت غیر خدا رهایی پیدا کرده و تنها عبد خدا باشند. همچنین، در این آیه، اولاً عبادت خدا و دوری از طاغوت در کنار هم آمده که گویای این مطلب است که این دو امر ملازم هم هستند و تحقق یکی بدون دیگری بی فایده است؛ ثانیاً دوری از طاغوت بر عبادت خدا مقدم شده است؛ اشاره به این دارد که انسان زمانی می تواند عبد خدا باشد که از اسارت طاغوت رهایی یابد، و رجوع به حق تعالی بدون آزادی از بند طاغوت امکان پذیر نیست.^۳

۱. محمدتقی مصباح یزدی، *نظریه سیاسی اسلام*، ج ۱، چاپ هشتم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۶، ص ۸۹.

۲. وَ الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادَ: زمر (۳۹): ۱۷.

۳. محمد حسین طباطبائی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۱۷، ص ۲۴۹.

جمع‌بندی فصل چهارم

آنچه در این فصل مورد نظر بود، بیان شاخصه‌های انسان متعالی در قرآن کریم، با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبائی و آیت الله مصباح یزدی در بعد رفتاری بود. قرآن کریم اهتمام ویژه‌ای به بیان روشن کردن رفتار صحیح از ناصحیح داشته و بسیاری از مباحث قرآن کریم ناظر به بعد رفتاری انسان است. چیزی که در این فصل مهم بود، بیان شاخصه رفتاری انسان متعالی از دیدگاه قرآن بود.

از مجموع مباحثی که مطرح شد روشن گردید که شاخصه‌هایی همچون اقامه نماز و ایتای زکات، انفاق، دعا‌های معنوی، تبری از طاغوت از جمله صفات برجسته انسان کامل است که ایشان را از دیگران متمایز کرده است. گرچه عموم مردم نیز در برخی از این اوصاف با انسان کامل مشترک هستند؛ اما تحقق مفهوم واقعی هریک از شاخصه‌های یادشده، جز به وسیله انسان کامل ممکن نیست.

نتیجه‌ای که از مباحث این فصل به دست می‌آید این است که صفات انسان متعالی تنها متمرکز بر عقیده و باورهای او نیست، بلکه انسان کامل مبتنی بر عقیده صحیح، رفتارهای شایسته‌ای نیز دارد که او را از دیگران متمایز می‌کند. علاوه بر این، در ضمن مباحث قرآنی، روشن گردید که صفات انسان متعالی همواره در انبیای الهی (علیهم السلام) و رسول گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) بروز و ظهور داشته است، از این رو می‌توان گفت از دیدگاه قرآن، انسان متعالی در مرحله یکم همان حجج الهی و پیامبران هستند.

نتیجه‌گیری نهایی

این نوشتار با محوریت تبیین شاخصه های انسان متعالی از منظر قرآن کریم و بر اساس اندیشه های تفسیری علامه طباطبائی و آیت الله مصباح یزدی صورت گرفت. از مطالب این نوشتار چند نتیجه به دست آمد:

اولاً قرآن کریم در مسیر تعالی انسان، تنها متمرکز بر اصلاح عقیده انسان‌ها نیست، بلکه توجه ویژه‌ای به رفتار و اخلاق انسان دارد و در این زمینه مطالب فراوانی را بیان کرده است.

ثانیاً انسان‌های متعالی افرادی نیستند که تنها در یک بُعد به تکامل رسیده باشند، بلکه تعالی از دیدگاه قرآن معنای جامعی دارد که علم، عمل و اخلاق انسان را در بر می‌گیرد.

ثالثاً تعالی انسان از دیدگاه قرآن کریم مجموعه‌ای مرکب از صفات برجسته‌ای است که در رفتار، اخلاق، عقیده، علم، ارتباطات اجتماعی و... اثرگذار است و انسان متعالی را می‌توان انسانی نامید که در همه شئون فردی و اجتماعی به تکامل رسیده است.

رابعاً گرچه تعالی از مفاهیمی است که رسیدن به آن برای هر مسلمانی میسر است؛ اما بررسی آیات قرآن انسان را به این حقیقت می‌رساند که انبیای الهی و معصومین (علیهم السلام) در هر زمان نمونه کامل انسان متعالی هستند که پیروزی از آن‌ها در تمام ابعاد انسان را به کمال می‌رساند.

نوآوری

نوآوری این نوشتار این است که با بررسی آیات قرآن کریم در تمام سوره، شاخصه‌هایی که در سراسر آیات قرآن برای انسان متعالی بیان شده است را استخراج کرده و آیاتی که در این زمینه دارای یک سیاق و در یک راستا هستند، در کنار یکدیگر نقل و تشریح کرد. گرچه در مورد اوصاف انسان کامل تاکنون آثاری نوشته شده است، اما ویژگی این اثر جامعیتی است که نسبت به آثار مشابه دارد، چراکه ابعاد مختلف انسان متعالی را بر اساس آیات قرآن کریم تحقیق کرده است.

پیشنها‌ها

در راستای تکمیل مباحث این نوشتار چند پیشنهاد ارائه می‌شود:

آنچه در این نوشتار بیان شد، با محوریت آیات قرآن کریم صورت گرفت، تحقیق در مورد همین موضوع با محوریت روایات اهل بیت، و با تمرکز بر نشان دادن این شاخصه‌ها در سیره رفتاری انسان‌های متعالی، پیشنهاد می‌گردد.

تاکنون در مباحث اخلاقی قرآن کریم آثار بسیاری با عنوان اخلاق در قرآن و یا عناوین مشابه نوشته شده است، اما شاخصه‌های علمی یا عقیدتی فکری کمتر مورد توجه قرار گرفته است، ازاین‌رو تحقیق در این موضوعات با محوریت آیات قرآن کریم پیشنهاد می‌گردد.

فهرست منابع

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
- * نهج البلاغة، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
۱. ابراهیم، مصطفی، المعجم الوسيط، چاپ اول، استامبول: دارالدعوة، ۱۹۸۹م.
 ۲. ابن بابویه قمی، محمد بن علی، الخصال، چاپ اول، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲.
 ۳. _____ من لا یحضره الفقیه، چاپ سوم، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
 ۴. ابن منظور انصاری، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار الفکر، ۱۴۱۴ق.
 ۵. احمد نگر، عبدالنبی، جامع العلوم، چاپ دوم، بیروت: الأعلمی، ۱۳۹۵ق.
 ۶. بحرانی، هاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، چاپ اول، قم: بعثت، ۱۳۷۴.
 ۷. بستانی، فؤاد، فرهنگ ابجدی، چاپ دوم، تهران: اسلامی، ۱۳۷۵.
 ۸. تهانوی، محمد اعلی، موسوعة کشف اصطلاح الفنون والعلوم، چاپ اول، بیروت: لبنان، ۱۹۹۶م.
 ۹. جرجانی، علی بن محمد، التعریفات، چاپ اول، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۰.
 ۱۰. جعفری، یعقوب، سیری در علوم قرآن، چاپ اول، تهران: اسوه، ۱۳۷۵.
 ۱۱. جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان (جلد ۶)، چاپ اول، قم: اسراء، ۱۳۸۸.
 ۱۲. _____ بنیان مرصوص امام خمینی، چاپ هشتم، قم: اسراء، ۱۳۸۴.
 ۱۳. _____ تسنیم، چاپ هشتم، قم: اسراء، ۱۳۸۸.
 ۱۴. _____ توحید در قرآن، چاپ اول، قم: اسراء، ۱۳۸۳.
 ۱۵. _____ حیات حقیقی انسان در قرآن، چاپ دوم، قم: اسراء، ۱۳۸۴.
 ۱۶. جوهری، اسماعیل، الصحاح، چاپ اول، تهران: امیری، ۱۳۶۹.
 ۱۷. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول، چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۳.
 ۱۸. حرّ عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعة، چاپ سوم، قم: آل البيت، ۱۴۱۶ق.

۱۹. حمیری، نشوان، شمس العلوم، چاپ اول، بیروت: دارالفکر، ۱۴۲۰ق.
۲۰. حوزه علمیه قم، مرزبان وحی و خرد، چاپ اول، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۱.
۲۱. حویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نورالثقلین، چاپ چهارم، قم: اسماعیلیان، ۱۴۱۵ق.
۲۲. دهخدا، علی اکبر، فرهنگ متوسط دهخدا، چاپ دوم، تهران: دانشکده ادبیات، ۱۳۹۰.
۲۳. ذهبی، محمد حسین، التفسیر والمفسرون، چاپ اول، بیروت: احیاء التراث، بی تا.
۲۴. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، بیروت: دارالقلم، ۱۴۱۲ق.
۲۵. شرتونی، سعید، اقرب الموارد، چاپ اول، تهران: اسوه، ۱۳۷۴.
۲۶. شمس، سعید، پرسمان قرآنی نماز، چاپ اول، قم: سبط اکبر، ۱۳۸۵.
۲۷. شمس، مرادعلی، سیری در سیره علمی و عملی علامه طباطبائی، چاپ دوم، قم: اسوه، ۱۳۸۷.
۲۸. صالح، صبحی، مباحث فی علوم القرآن، چاپ اول، قم: رضی، ۱۳۷۲.
۲۹. طاهری، حبیب الله، درس های از علوم قرآن، چاپ اول، قم: اسوه، ۱۳۷۷.
۳۰. طباطبائی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چاپ دوم، بیروت: الاعلمی، ۱۳۹۰ق.
۳۱. _____ بررسی های اسلامی، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸.
۳۲. _____ ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه همدانی، چاپ پنجم، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۷۴.
۳۳. طاهری، حبیب الله، درس های از علوم قرآن، چاپ اول، قم: اسوه، ۱۳۷۷.
۳۴. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲.
۳۵. طبری، ابن جریر، جامع البیان، چاپ اول، بیروت: دارالمعرفه، ۱۴۱۲ق.
۳۶. طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران: مرتضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۵.
۳۷. طوسی، محمد بن حسن، تهذیب الأحکام، چاپ اول، تهران: اسلامیة، ۱۳۶۵.
۳۸. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر عیاشی، چاپ اول، تهران: علمیه، ۱۳۸۰.
۳۹. غفرانی، محمد، فرهنگ اصطلاحات روز، چاپ اول، بیروت: ناشران، ۱۳۷۴.

۴۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، چاپ دوم، قم: هجرت، ۱۴۰۹ق.
۴۱. فیض کاشانی، محسن، الوافی، چاپ اول، اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین، ۱۴۰۶ق.
۴۲. _____ تفسیر صافی، چاپ دوم، تهران: صدر، ۱۳۷۳.
۴۳. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، چاپ دوم، قم: دارالهجره، ۱۴۱۴ق.
۴۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ اول، تهران: درسهای از قرآن، ۱۳۸۸.
۴۵. قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، چاپ ششم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱.
۴۶. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
۴۷. مازندرانی، ابن شهر آشوب، المناقب، چاپ اول، قم: علامه، ۱۳۷۹.
۴۸. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، چاپ سوم، بیروت: داراحیاء التراث، ۱۴۰۳ق.
۴۹. محمدی ری شهری، محمد، دانش نامه امام حسین (ع)، چاپ دوم، قم: دارالحديث، ۱۳۸۸.
۵۰. _____ دانش نامه امام مهدی (ع)، چاپ اول، قم: دارالحديث، ۱۳۹۳.
۵۱. _____ دانش نامه امیرالمؤمنین (ع)، چاپ چهارم دارالحديث، قم، ۱۳۹۲.
۵۲. _____ دانش نامه قرآن و حدیث، چاپ دوم، قم: دارالحديث، ۱۳۹۳.
۵۳. _____ شناختنامه قرآن، چاپ اول، قم: دارالحديث، ۱۳۹۱.
۵۴. _____ میزان الحکمه، چاپ یازدهم، قم: دارالحديث، ۱۳۸۹.
۵۵. مصباح یزدی، محمد تقی، آفتاب ولایت، چاپ چهارم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۴.
۵۶. _____ آفتاب مطهر، چاپ چهارم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۱.
۵۷. _____ آموزش عقاید، چاپ یازدهم، مؤسسه امام خمینی، قم، ۱۳۹۸.
۵۸. _____ اخلاق در قرآن، چاپ پنجم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۱، ص ۳۵۲.
۵۹. _____ انسان سازی در قرآن، چاپ ششم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۸.
۶۰. _____ بزرگ ترین فریضه، چاپ چهارم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۱.

۶۱. _____ به سوی او، چاپ اول، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۳.
۶۲. _____ به سوی تو، چاپ اول، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۳.
۶۳. _____ پاسخ استاد به جوانان پرسشگر، چاپ نهم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۶۴. _____ پند جاوید، چاپ پنجم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۶۵. _____ پنندهای امام صادق(ع) برای رهجویان صادق، چاپ پنجم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۲.
۶۶. _____ پیام مولا در بستر شهادت، چاپ چهارم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۸، ص ۷۷.
۶۷. _____ پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی، چاپ پنجم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۶۸. _____ جامعه و تاریخ از نگاه قرآن، چاپ دوم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۸.
۶۹. _____ جنگ و جهاد در قرآن، چاپ چهارم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۷۰. _____ در پرتوی ولایت، چاپ دوم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۳.
۷۱. _____ رستگاران، چاپ سوم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۸۸.
۷۲. _____ خودشناسی برای خودسازی، چاپ بیستم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۶.
۷۳. _____ سیمای سرافرازان، چاپ اول، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۲.
۷۴. _____ شکوه نجوا، چاپ هفتم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۷۵. _____ قرآن‌شناسی (ج ۲)، چاپ ششم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۴.
۷۶. _____ کاربرد امام در قرآن، چاپ سوم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۷.
۷۷. _____ نظریه سیاسی اسلام، چاپ هشتم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۶.
۷۸. _____ نگاهی گذرا به حقوق بشر از دیدگاه اسلام، چاپ دوم، قم: مؤسسه امام خمینی، ۱۳۹۲.
۷۹. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ اول، تهران: وزارت ارشاد، ۱۳۶۸.

۸۰. مطهری، مرتضی، آیین پرواز، چاپ نهم، تهران: صدرا، ۱۳۹۹.
۸۱. _____ امدادهای غیبی در زندگی بشر، چاپ بیست و چهارم، تهران: صدرا، ۱۳۹۰.
۸۲. _____ مجموعه آثار، چاپ هشتم، تهران: صدرا، ۱۳۸۴.
۸۳. مکارم شیرازی، ناصر، آیات ولایت در قرآن، چاپ اول، قم: نسل جوان، ۱۳۸۶.
۸۴. _____ اخلاق در قرآن، چاپ اول، قم: مدرسه امام علی بن ابیطالب، ۱۳۷۷.
۸۵. _____ پیام امام، چاپ اول، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب، ۱۳۸۸.
۸۶. _____ تفسیر نمونه، چاپ سی و دوم، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
۸۷. منصور، عبدالقادر، موسوعة علوم القرآن، چاپ اول، حلب: دارالقلم، ۱۴۲۲ق.
۸۸. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، چاپ اول، تهران: خیام، بی تا.